

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)
Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Сергій Вікторович ШЕВЦОВ

Доктор філософських наук,
професор кафедри філософії,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: ulysses1967@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2187-5936>

УДК 141+330

Serhii SHEVTSOV

Doctor of philosophical sciences,
Professor of the Department of Philosophy,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina ave., 72, Dnipro,
49010, Ukraine

ФІЛОСОФІЯ, ЕКОНОМІКА, ГРОШІ:

ДИСЦИПЛІНАРНИЙ СТАТУС ТА КУЛЬТУРНО-ОНТОЛОГІЧНІ ГОРИЗОНТИ

Received 11 September 2023; revised 12 October 2023; accepted 20 October 2023

DOI: 10.15421/352334

Анотація

Розглядаються проблеми визначення дисциплінарного статусу філософії економіки, філософії грошей, а також основні форми існування феномена грошей у вигляді чистого знаряддя, кінцевої мети, абсолютної влади. Метою статті є окреслення проблемного поля філософії економіки, а на цьому тлі позначення певної культурно-онтологічної проблематики грошей на підставі філософсько-економічних поглядів Г.Зіммера. Окреслені три виміри існування економіки: а) праксеологічний, де економіка розкривається як багатовимірний сфера практичної діяльності людини; б) теоретичний, де економіка розкривається як сфера наукової діяльності людини у всьому різноманітті предметних сфер; в) метатеоретичний, де економіка розкривається по відношенню до трансцендентних цілей культури у різноманітних вимірах – культурно-онтологічному, філософсько-антропологічному, етико-аксіологічному тощо. З'ясовано, що філософія грошей є органічною частиною філософських питань економіки і також містить у собі онтологічні, гносеологічні, етичні, історіософські та інші шари. Продемонстровано, що гроші виступають чистим знаряддям обміну через їх необмежену спроможність, байдужість до суб'єктивного та об'єктивного боків обміну, власну беззмістовність, уособлення максимально можливої вартості, праксеологічність тощо. Позначені наступні обставини перетворення грошей з суто засобів на кінцеву мету: культурно-онтологічні – господарський поворот від аграрного до індустріального типу економіки; телеологічні – розчинення мети у засобах у складних цільових рядах і прагнення засобів до певної автономності. Усвідомлені ентелехійні обставини набуття грішми характеру абсолютної влади: гроші як потенційний стан сили у власній динамічності; гроші як актуальний стан могутності у власній енергійності; гроші як умова свободи людини у власній екзистенційності. На цьому тлі позначені спільні та відмінні риси грошей та релігії.

Ключові слова: метатеорія, релятивістська картина світу, обмін, чисте знаряддя, кінцева мета, абсолютна влада.

PHILOSOPHY, ECONOMICS, MONEY:

DISCIPLINARY STATUS AND CULTURAL-ONTOLOGICAL HORIZONS

Abstract

The problems of determining the disciplinary status of the philosophy of economics, the philosophy of money, as well as the main forms of existence of the phenomenon of money in the form of a pure tool, the goal, and absolute power are considered. The purpose of the article is to outline the problematic field of the philosophy of economics and based on this background to indicate certain cultural and ontological problems of money in the context of the philosophical and economic views of G.Zimmer. Three dimensions of the existence of the economy are outlined: a) praxeological, where the economy is revealed as a multidimensional sphere of practical human activity; b) theoretical, where the economy is revealed as a sphere of human scientific activity in all the diversity of subject areas; c) metatheoretical, where the economy is revealed in relation to the transcendental goals of culture in various dimensions – cultural-ontological, philosophical-anthropological, ethical-axiological, etc. It was found that the philosophy of money is an organic part of the philosophical

questions of economics and also contains ontological, epistemological, ethical, historiosophical and other layers. It is demonstrated that money acts as a pure tool of exchange due to its unlimited capacity, indifference to the subjective and objective sides of exchange, its own meaninglessness, personification of the maximum possible value, praxeology, etc. The following circumstances of the transformation of money from a purely means to a final goal are marked: cultural and ontological – an economic turn from an agrarian to an industrial type of economy; teleological – the dissolution of the goal in the means in complex target series and the desire of the means for a certain autonomy. Perceived entelechy circumstances of money acquiring the character of absolute power: money as a potential state of power in its own dynamism; money as an actual state of power in its own energy; money as a condition of human freedom in own existence. Against this background, common and distinctive features of money and religion are marked.

Keywords: *metatheory, relativistic picture of world, change, pure instrument, ultimate goal, absolute power.*

Постановка проблеми.

Приводом написання статті стали інтелектуальні розвідки у межах праці І.Зімеля «Філософія грошей» [Зіммель 2019], які мають свою невеличку історію. Спочатку позначені розвідки відбувались у невеличкому колі неформальної інтелектуальної спільноти «Філософські шнурки», а потім М.Демченко, як «ідейне серце» й «екзистенційний двигун» спільноти запропонував зробити просвітницький проект для більш широкої аудиторії – покрокове занурення у текст І.Зімеля з публічним розташуванням цих результатів, використовуючи сучасні інтерактивні можливості, зокрема платформу Youtube. До проблематики грошей я підходив як людина, яка тривалий час займається філософськими проблемами культури у тому числі через викладання в університеті дисципліни «Філософія культури», у межах якої у студентів якось виникле питання – а що собою являють гроші як феномен культури? Спочатку відповідь була обмежена однією лекцією з обговоренням на практичному занятті, а потім за допомогою ідей І.Зімеля уявлення про складну роль грошей у сучасному світі набувала більшої рельєфності. Тому поступово з'явилась ідея спробувати позначити саме метатеоретичний статус філософських питань економіки, у межах якого і знаходиться на мою думку філософія грошей як така.

Ступінь наукової розробленості.

Можна позначити чотири блоки текстів, які стосуються перетину філософії та економіки. Перший блок – тексти, які йдуть від філософської проблематики до економічної. Якщо філософ, скажімо, розмірковує над про-

блемами суспільства, він, так чи інакше, може торкнутись й економічної проблематики, про що, наприклад, свідчать тексти Платона, Арістотеля, Т.Мора, Т.Кампанелли тощо. Другий блок – тексти, які йдуть від суто економічної проблематики до філософської. Вчений-економіст, міркуючи над власним науковим проблемним полем, може виходити на певні узагальнення. Яскравим прикладом тут є Дж.М. Кейнс, який, як відомо, не лише товаришував з представниками аналітичної філософії (Дж. Мур, Б.Рассел, Л.Вітгенштейн тощо), а й використовував їх нароби у власних науково-економічних розвідках. Третій блок – тексти, які пишуться філософами і свідомо спрямовані на розкриття економічної проблематики і тут ми маємо справу з творами К.Маркса, С.Булгакова, І.Зімеля тощо. В Україні можна пригадати таких вчених як В.Базилевич, В.Іл'їн [Базилевич, Іл'їн, 2007; 2011] тощо. Нарешті, четвертий блок – публікації, які виникають на перетині філософії та економіки. Це особливо притаманно сучасному міждисциплінарному етапу розвитку наукового знання і тут можна вказати на конференції, які періодично проходять в Україні: «Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей» (2011), «Економічний універсум: метафізика пізнання» (2012) та монографії Т.Смовженко, З.Скринник [Смовженко, Скринник, 2021] й статті – Т.Глушко «Філософія бізнесу як міждисциплінарна освітня компонента» [Глушко 2022], С.Гудкова «Філософія економіки: праксеологічне значення для України» [Гудков 2018] тощо.

Так чи інакше, у сучасній Україні коло й кількість проблем й публікацій, які поєдну-

ють філософську та економічну проблематику зростають, що, знову ж таки, обумовлено сучасними складними і світовими, і локальними трансформаційними процесами.

Метою статті є окреслення проблемного поля філософії економіки, а на цьому тлі позначення певної культурно-онтологічної проблематики грошей на підставі філософсько-економічних поглядів Г. Зіммеля.

Виклад основного матеріалу.

Пошук статусу проблемного поля філософських питань економіки відштовхувався від двох протилежних тез. З одного боку, філософії належить вельми непростий для з'ясування статус «цариці» наук, а з іншого, не менш не простий, але у чомусь більш зрозумілий статус «служниці» наук. Якщо філософія є «царицею» наук, то їй складно позаздрити через неймовірну різноманітність наукового простору. А якщо вона є «служницею» наук, то у чому саме це служіння полягає?

Якщо ми звернемось до змісту економічної теорії, то одразу стає очевидним її складний характер: тут і мікроекономіка, і макроекономіка, і мезоекономіка, і мегаекономіка, і галузеві економічні науки (економіка промисловості, економіка сільського господарства, економіка будівництва тощо) і функціональні економічні науки (фінанси, кредит, грошовий обіг, статистика, прогнозування, маркетинг, бухгалтерський облік тощо), і міжгалузеві економічні науки (економічна географія, теорія управління, теорія регулювання тощо). Всі ці науки розвивались на власному фундаменті і факт, що Платон з Арістотелем цікавились економікою, а такі філософи як А.Сен-Симон, Ш.Фур'є, Р.Оуен створювали власні соціально-економічні проекти не є підставою вважати філософію певним підґрунтям економічного знання. Більш того, погляди позначених та інших філософів, які торкались економічної проблематики, можна розглядати і в межах історії економічних вчень та ідей, однак ця історія належить, як мінімум, до історії науки, але ж не до філософії. Тому потрібно шукати далі і тут мені допомогли інтелектуальні напрацювання А.Баумейстера у галузі філософії права [Баумейстер 2010], де він наполягає саме на метатеоретичному рівні цієї дисципліни.

Йдеться про наступне. Юриспруденція є самостійною науковою галуззю з власним предметним полем – об'єктивні властивості права й держави в їх поняттєво-юридичному розумінні, загальні та окремі закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права в їх структурній багатоманітності тощо. І на цьому тлі А.Баумейстер відокремлює філософію права як метатеоретичну галузь, яка займається осягненням держава та права як специфічних феноменів, які розглядаються по відношенню до постійних завдань культури і охоплюють собою онтологічні, гносеологічні, етичні, аксіологічні, антропологічні проблеми тощо.

Саме ця інтуїція через її оче-видність стала для мене певним дороговказом. Насправді, якщо бізнесмен або економіст-практик займається підприємницькою діяльністю, організацією конкретного бізнесу, йому бажано, але не обов'язково знати всі теоретичні особливості функціонування економіки на мікро-, макро-, мезо- та мегарівнях. Цим займається вчений – економіст-теоретик. У свою чергу економісту-теоретику бажано, але не обов'язково уявляти культурно-онтологічні підґрунтя тієї економічної системи, теоретичною розробкою якої він займається, а також її певні антропологічні, етичні й ціннісні виміри. Саме тут на допомогу економісту-теоретику може прийти філософ, який розглядає економіку, гроші як певні феномени культури. Що це означає?

Культура – складний феномен, який, по-перше, має принципово антроповимірний характер, оскільки поза людиною культури не існує, по-друге, складається з різних шарів: мова, міф, релігія, освіта, наука, мораль, мистецтво, філософія, право, держава, економіка, техніка тощо і всі ці шари так чи інакше пов'язані між собою, але не природними причинно-наслідковими, а морфологічними, типологічними, стильовими зв'язками. Наприклад, філософія виокремлюється у самостійну галузь культури в «осьовий час» (VI–IV ст. до н.е.) у тому числі у Давній Греції, якій на той час була притаманна рабовласницька економіка. Чи означає це безпосередній причинно-наслідковий характер її впливу на появу філософії? Безумовно, ні, тут, дійсно, діють

інші механізми, розкриттям яких і займається філософія. Сама по собі наявність рабів не призводить до появи філософії. Але їх присутність й використання є умовою того, що люди, які володіють ними, починають мати вільний час (*σχολη*), який можна присвятити або ледарству, або спілкуванню з друзями, або навчанню та філософським бесідам. І деякі схилились саме до останнього через внутрішню мотивацію до подібного проведення часу. Наявність такої мотивації вказує на наявність в культурі певних специфічних цілей.

Як відомо, існують два типи цілей. Перший тип – цілі, які ми можемо досягти у власному житті, незважаючи на їх складність: зробити гідну кар'єру, реалізувати себе у певній професії, заробити багато грошей тощо. Другий тип – цілі, яких ми не можемо досягнути принципово: не можна остаточно відповісти на питання що таке кохання, що таке дружба, що таке Бог, у чому полягає секрет творчості тощо. Останні і є справжніми цілями культури. На відміну від природнього світу з його постійним повторенням, культура здатна проявляти себе по-різному. Культура як органічний, антроповимірний феномен здатна згасати і тоді йдеться про її занепад й навіть зникнення – так ми говоримо про культуру давніх атлантів, ацтеків, майя тощо. Культура здатна перебувати у стагнації, тоді йдеться про кліше або чисельні повтори і те, що сприймається органічно у природньому світі, в культурі протирічить самій її сутності. Нарешті, культура здатна розвиватись через відтворення чогось такого, що не може бути остаточно втіленим, що являє собою певне завдання, але ж ніяк не лише у якості одного факту. Чи належить економіка до трансцендентних цілей культури або її простір обмежується лише іманентними цілями?, як саме економіка може співвідноситись з трансцендентними цілями культури? – питання, якими може й повинен займатись філософ. Практичний (бізнес), теоретичний (економічна наука), метатеоретичний (філософські питання економіки) виміри економіки існують, з одного боку, незалежно один від одного, що є цілковито зрозумілим через їх відмінність, з іншого, – вони спів-існують і зв'язки між ними належать, так би мовити,

символічному виміру культури. Наведу лише один наочний приклад. Платонівська академія в Кареджі, яка об'єднала імена М.Фічіно, А.Полізіано, П.делла Мірандоли, С.Ботічеллі тощо і символізувала собою народження Нової Європи, була б неможливою, якщо б не меценатська активність К. де Медічі.

Повертаючись до позначеного метатеоретичного рівня економіки, спробую окреслити його абрис і розпочну з культурно-онтологічних аспектів економіки, оскільки тут ми маємо справу у першу чергу з релятивістською картиною світу, яка не лише охоплює і економічний базис суспільного ладу, і народне господарство певної країни, і світове господарство з міжнародним розподілом праці тощо, а й за власною проблематикою виходить за суто економічні межі. Серцевиною релятивістської картини світу є взаємодія або обмін, який має тотальний характер і окремо маніфестує себе у різноманітних зв'язках, зокрема: між покупцем та продавцем, коли за певний товар ми віддаємо власні гроші, між об'єктивністю існування певної речі, які ми бажаємо придбати, та суб'єктивністю нашої її оцінки, між бажанням щось придбати та втратою того, що ми мали тощо.

Економіка як прояв антроповимірного, релятивістського буття передбачає формування певного типу людини, який можна назвати людиною економічною (*homo oeconomicus*) і тут ми потрапляємо у строкате коло ідей, враховуючи бурхливість розвитку економіки за останні кілька століть. Людина економічна має різні визначення: по-перше, це – конкурентоспроможна особистість, яка вміє діяти в умовах свободи дій інших конкурентів (А. Сміт), по-друге, це – особистість, яка є, з одного боку, виробничою силою суспільства, його матеріальних та духовних благ, з іншого, – споживачем, який цим користується (К.Маркс), по-третє, це – особистість, поведінка якої визначається законом рівноваги попиту та пропозиції, що розповсюджується на всі економічні блага (В.С.Джевонс, Л.Вальрас, Дж.Б. Кларк, І.Фішер тощо), по-четверте, це – особистість, як гравець, який намагається зробити максимальною комерційну вигоду у межах формальних та неформальних обме-

жень та змінити їх на власну користь, де взаємодія соціальних інститутів та різноманітних гравців повинна забезпечити найбільш ефективне єднання інтересів індивіда та суспільства (В.Гамільтон, Т.Веблен).

Економіка і в суто лінгвістичному (давньогрец.: *οικος* – житло, майно, родина, *νομος* – закон), і в феноменальному сенсі як явище техногенної цивілізації, вимагає комплементарного розгляду онтологічної проблематики існуючого та деонтологічної проблематики належного й ціннісного. У цьому контексті цікаві певні розвідки у межах етики відповідальності Г.Йонаса, який сформулював категоричний імператив сучасної доби наступним чином: «Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувалися з продовженням автентичного людського життя на Землі» [Йонас 2001]. Взагалі, починаючи з кінця 50-х рр. минулого століття, в умовах глобалізації як всеохоплюючого процесу всесвітньої інтеграції й уніфікації (політична, економічна, культурна) етика набуває не лише планетарного характеру, а й взагалі долає межі земної кулі, розповсюджуючись й на далекі світи, засвоєння яких також прагне людина. Людство підкорює планету й космос не лише технічно, а й економічно. І це сповнює відчуттями, з одного боку, власної сили й могутності, а з іншого, тривожності й небезпечності, оскільки вплив людства поширюється кратним чином, але, як свідчать сьогоднішні жахливі події в Україні й світі, важливіші екзистенційні питання так і опиняються не вирішеними.

Уявляється зрозумілим, що філософія грошей являє собою певну частину або певний вимір філософії економіки і тут ми можемо говорити і про буттєвий вимір грошей або онтологію грошей, і про гроші як засіб пізнання світу й себе або гносеологію грошей, і про моральні аспекти, пов'язані з грішми, і про роль грошей у становленні суспільств і людства або історіософські аспекти грошей. На позначеному тлі феномен грошей, як демонструє Г.Зіммель у власній праці «Філософія грошей» [Зіммель 2019], набуває особливого значення, оскільки, по-перше, являє собою не просто ідеальний засіб, а чисте знаряддя обміну, по-друге, претендує на статус кінцевої

мети, по-третє, набуває значення абсолютної влади у житті людини. Торкнемось кожного з позначених аспектів більш детально.

Отже, гроші для Г.Зіммеля є посиленням засобом або чистим знаряддям обміну, по-перше, тому що являють собою інституцію, за допомогою якої кожна людина здатна реалізувати будь-які власні дії або досягати будь-яких власних цілей: придбання майна, автівки, інших речей, отримання освіти, організація відпочинку, проектування власного майбутнього тощо. По-друге, через те, що гроші повністю байдужі, з одного боку, до об'єктів або цілей, від яких вони відокремлені ще й моментом обміну, а не володіння речами, а з іншого, – до суб'єктів, які цими грішми володіють й розпоряджуються. Якщо ми можемо грошовий капітал перенести з одного використання на інше, то фахівця з відповідної спеціальності не можна перенести на інше місце роботи, лише за умовами його перекваліфікації. Інакше кажучи, грошам байдуже до того, які саме товари придбаються за їх допомогою та хто їх придбає. По-третє, гроші уособлюють собою індиферентну прохідну точку, тобто не мають власного змісту, оскільки не випереджаються жодною метою і використовуються у будь-яких операціях обміну. Іншими словами, гроші однаково приймають участь і в локальних, і в масштабних проектах, і в законних, і в беззаконних оборудках. По-четверте, гроші також уособлюють якомога максимально можливу вартість, позаяк всі існуючі товари ми можемо обмінювати лише на єдину вартість – це гроші, а останні, у свою чергу, – на всю існуючу багатоманітність товарів. По-п'яте, гроші за власною суттю потребують постійного використання, інакше кажучи, гроші повинні завжди працювати, перебувати у постійній динаміці на відміну від товарів, реалізація яких пов'язана з певною інерцією. По-шосте, гроші власним існуванням втілюють практичну позицію людини у бутті, іншими словами – практичний розум є основним виміром нашого існування, людина здатна реалізувати й розкривати себе лише через дію. І нарешті, по-сьоме, гроші є чистим знаряддям через те, що певні соціальні інституції та нормативні документи здатні перетворювати матеріаль-

ну обмеженість грошей у засоби здійснення необмежено багатоманітних й далекосяжних цілей, тобто за допомогою грошей чисельні значимі проекти – економічні, наукові, освітні, соціальні, політичні, мистецькі, просвітницькі – можуть набувати реалізації.

Отже, гроші як чисте знаряддя завдяки власній активності набувають характеру кінцевої мети. Справа в тому, що у разі ускладнення різноманітних цільових рядів (а економіка являє собою саме такі складні цільові ряди) спостерігається наступний ефект: відбувається зростання значення кожного кроку, кожного окремого засобу, що веде до розчинення кінцевої мети у засобах, а засоби починають мати самостійне значення. На думку Г.Зіммеля, людство б ніколи не вийшло за межі найпримітивніших цілепокладань, якщо б наша свідомість була завжди прив'язаною до них. Історія грошей свідчить, що їх розвиток у якості засобу поступово підвищує їх вартість. І в цьому німецький філософ бачить певну іронію долі: те, що народилося лише у якості засобу у межах оптимізації обміну, набуває символічності величезного регулятиву практичного життя людини, виразом кожної миті нашого життя.

Своєрідним «рубіконом» для перетворення грошей з суто засобів на кінцеву мету є, з точки зору Г.Зіммеля, великий і довготривалий поворот від господарського інтересу від аграрного (8 тис. до н.е.) до індустріального суспільства (XVIII ст.). Сутність цього повороту полягає в тому, що гроші перестають служити лише для споживання, економічний інтерес повертається у бік виробництва, продуктивності праці як такої. Гроші у вигляді абсолютної мети здатні сповнювати людину відчуттям могутності, впевненості у майбутньому, щастя, радості тощо. Але при цьому, таке телеологічне бачення грошей пов'язано з різноманітними феноменами, одним полюсом якого виступає меценатська діяльність людини, а протилежним – грошоловство, жадібність тощо.

Гроші як ідеальне знаряддя та кінцева мета виступають певною можливістю та спроможністю, що мають динамічний та енергійний виміри. Динамічність грошей полягає в тому,

що вони уособлюють силу, міць, могутність, владу у потенційному стані, а енергійність грошей – це здійсненність цієї сили, могутності, активності. І якщо пригадати латинське слово «capital», то гроші набувають владного характеру, намагаючись і тут зайняти абсолютну позицію. Гроші претендують на абсолютну владу, оскільки можуть забезпечити людині стан свободи і саме тут гроші стикаються з феноменом релігії, який також торкається у власних основах теми свободи. Інакше кажучи, саме на тлі свободи відбувається зустріч двох культууроутворюючих шарів – економіки та релігії.

Єдність феноменів грошей та релігії полягає, по-перше, у власних витоках, оскільки якщо пригадати гроші у примітивних культурах, то вони виконували магічні, ритуальні функції (вампум у індіанців), а також сама назва «монета» має релігійне походження. По-друге, і гроші, і релігія можуть виступати посередниками: гроші в операціях економічного обміну між людьми, а релігія – між людиною та богами у політеїстичних та Богом у монотеїстичних традиціях. Що стосується відмінності, то якщо гроші релігія являє собою персоналістичний, зацікавлений, вузький засіб, що працює у суворо визначеному напрямку, то гроші – це імперсоналістичний, індиферентний або широкий засіб, що працює, не звертаючи уваги ні на цілі, ні на об'єкти, ні на суб'єкти. А звідси ця біблейська метафора-застереження стосовно вузьких та широких воріт. Тому Г. Зіммель і відмічає ось цю іронію історичного розвитку: атрофування справжніх цілей призводить до того, що їх місце займають несправжні, які поступово прибирають їх форми.

Гроші претендують на абсолютний статус у житті людини, по-перше, через те, що вони втілюють ідею абсолютної вартості, по-друге, через власну здатність підноситись до абстрактної височини над усією просторою багатоманітністю об'єктів, де гроші уособлюють абсолютне охоплення всього, по-третє, через те, що вони постають тим центром, в якому різноманітні протилежності можуть набувати абсолютного синтезу, по-четверте, через власну всемогутність

у якості абсолютної вартості, абсолютної всеохопленості, абсолютного синтезу протилежностей, яка породжує абсолютну довіру до них. Ось чому німецький мейстерзінгер Ганс Сакс стверджував, що гроші є земним богом.

Висновки.

Підводячи підсумки дослідження, у статті було позначено три виміри існування економіки: перший – *праксеологічний*, де економіка розкривається як багатовимірна сфера практичної діяльності людини; другий – *теоретичний*, де економіка розкривається як сфера наукової діяльності людини у всьому різноманітті предметних сфер; третій – *метатеоретичний*, де економіка розкривається по відношенню до трансцендентних цілей культури у різноманітних вимірах – культурно-онтологічному, філософсько-антропологічному, етико-аксіологічному тощо. З'ясовано, що філософія грошей є органічною частиною філософських питань економіки і також містить у собі онтологічні,

гносеологічні, етичні, історіософські та інші шари. Продемонстровано, що гроші виступають чистим знаряддям обміну через їх необмежену спроможність, байдужість до суб'єктивного та об'єктивного боків обміну, власну беззмістовність, уособлення максимально можливої вартості, праксеологічність тощо. Позначені наступні обставини перетворення грошей з суто засобів на кінцеву мету: *культурно-онтологічні* – господарський поворот від аграрного до індустріального типу економіки; *телеологічні* – розчинення мети у засобах у складних цільових рядах і прагнення засобів до певної автономності. Усвідомлені *ентелехійні* обставини набуття грішми характеру абсолютної влади: гроші як потенційний стан сили у власній динамічності; гроші як актуальний стан могутності у власній енергійності; гроші як умова свободи людини у власній екзистенційності. На цьому тлі позначені спільні та відмінні риси грошей та релігії.

Бібліографічні посилання:

- Базилевич, В., Ільїн, В. (2007). *Метафізика економіки: монографія*. Київ: Знання.
- Базилевич, В., Ільїн, В. (2011). *Філософія економіки. Історія*. Київ: Знання.
- Баумейстер, А. (2010). *Філософія права: навч. посіб.* Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Глушко, Т. (2022). Філософія бізнесу як міждисциплінарна освітня компонента. *Філософія освіти*, 28(1), 184-196. doi: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-11>
- Гудков, С. (2018) Філософія економіки: праксеологічне значення для України. *Вісник КНТЕУ «Філософські виміри сучасного світу»*, 1, 45-55.
- Економічний універсум: метафізика пізнання*. (2012). Матеріали Регіональної науково-практичної конференції, 25 квітня 2012 р. Бердянськ: БДПУ.
- Йонас, Г. (2001). *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*. К.: Лібра.
- Зіммель, Г. (2019). *Філософія грошей*. Харків: Фоліо.
- Коннова, Н. (2020). Економіка цінностей та філософія економіки. *Грані*, 23(3), 27-37. doi: 10.15421/172022
- Смовженко, Т., Скринник, З. (ред.) (2010). *Філософія грошей в епоху фінансової цивілізації*. Київ: УБС НБУ.
- Тесленко, Т. (2020). Теоретичні засади філософії економіки у контексті нового світогляду Просвітництва 2.0. *Regionalna revue*, 2(1), 110-122.
- Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* (2011): Матеріали IV Міжнародних філософсько-економічних читань (18-20 травня 2011 р., Львів) / Редколегія. Відп. секретар З.Скринник. Львів.
- Філіпенко, А. (2018). Філософія науки - методологічна основа філософії економіки. *Економічна теорія*, 3, 29-44.

References

- Baumeister, A. (2010). *Filosofia prava* [Philosophy of law: text-book]: navch. posib. Kyiv: Kyiv University. (in Ukrainian)
- Bazilevich, V., Il'in, V. (2007). *Metafizika ekonomiki* [Metaphysics of economics: monography]. Kyiv: Znannya. (in Ukrainian)

- Bazilevich, V., Il'in, V. (2011). *Filosofia ekonomiki. Istoria* [Philosophy of economics. History]. Kyiv: Znannya. (in Ukrainian)
- Economichesky universum: metafizika piznannya* [Economic universum: metaphysics of cognition]. (2012). Materialy regional'noi naukovo-prakticheskoi konferencii, 25.11.2012. Berdyansk: BDPU. (in Ukrainian)
- Filipenko, A. (2018). *Filosofia nauki – metodologicheskaya osnova filosofii ekonomiki* [Philosophy of science – methodological foundation of philosophy of economics]. *Economic theory*, 3, 29-44. (in Ukrainian)
- Filosofia finansovoi tsivilizatsii: lyudyna u sviti groshei* [Philosophy of financial civilization: human being in light of money]. (2011). Materialy IV Mizhnarodnyh filofs'ko-ekonomichnyh chytan' (18-20.05.2011, L'viv). (in Ukrainian)
- Glushko, T. (2022). *Filosofia biznesu jak mizhdystsiplinarna osvityna komponenta* [Philosophy of business as interdisciplinary education component]. *Philosophy of education*, 28(1), 184-196. doi: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-11> (in Ukrainian)
- Gudkov, S. (2018). *Filosofia ekonomiki: prakseologichne znachennya dlya Ukrainy* [Philosophy of economics: praxeological value for Ukraine]. *Visnyk KNTEU «Filosofski vymiry suchasnoho svitu»*, 1, 45-55. (in Ukrainian)
- Jonas, H. (2001). *Princip vidpovidal'nosti. U poshukah etiki dlya tehnologichnoi tsyvilizatsii* [Principle of responsibility. Researching ethics for technological civilization]. Kyiv: Libra. (in Ukrainian)
- Konnova, N. (2020). *Ekonomika tsinnostej ta filosofia ekonomiki* [Economics of values and philosophy of economics]. *Grani*, 23(3), 27-37. doi: 10.15421/172022 (in Ukrainian)
- Smovzhenko, T., Skrynnyk, Z. (ed) (2010). *Filosofia groshei v epohu finansovoi tsivilizatsii* [Philosophy of money in the age of financial civilization]. Kyiv. (in Ukrainian)
- Teslenko, T. (2020). *Teoretichni zasady filosofii ekonomiki u konteksti novogo svitoglyadu Posvitnytstva 2.0* [Theoretical foundation of philosophy of economics in the context of new world outlook Enlightenment 2.0]. *Regional revue*, 2(1), 110-122. (in Ukrainian)
- Zimmel, G. (2019). *Filosofia groshei* [Philosophy of Money]. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian)